

ישי ספרים
נובמבר 2009

הכול צפוי והרשות נתונה?

במסכת סנהדרין בפרק חלק, העוסק בעולם הבא, כתוב: שאלו רומיים את רב יהושע בן חנניה (סנהדרין צ ב): מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות? אמר להם: שניהם. שנאמר: "הנך שוכב עם אבותיך וקם..". (דברים לא טו). למי שאינו יודע את כל התורה בע"פ, כפי שידעו חכמי הגמרא, אשלים את הפסוק: הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנב אחרי אלוהי נכר..". מזה מסיק יהושע בן חנניה באופן הבא: אם הפסיק עומד אחרי "וקם" זה תחיית המתים ואם הוא עומד אחרי "עם אבותיך" זו ידיעת העתיד. ואין הפסיק יכול להיות בשני המקומות כלומר הפסיק בוחר. בוחר בין שתי אפשרויות שהן או ו/או. האחת תחיית המתים והשניה ידיעת העתיד. וכל כך למה?

נעזוב את השאלה הזו ונתחיל בידיעת העתיד. בסיפור לילדים של נחום גוטמן "העיר הכחולה" (ראה הרפתקאות חמור שבלע תכלת, נחום גוטמן) מסופר על משקפת שאפשר לראות בה את העתיד. המשקפת היא אחד מפלאיה של העיר. תיירים רבים מכל העולם באים לעיר כדי לדעת את עתידם. אפשר לחשוב שאם באים לשם סימן שלדעתם ידיעת העתיד תעשה טוב איתם, לא תמיד. האיש שהמציא את המשקפת אהב בחורה אחת. למענה למד הרבה שנים כדי להביא לה אושר וכבוד, אך פעם אחת ישב מול המשקפת וראה כי עתידה אהובתו לעזבו ולאהוב אחר במקומו... וכל היו דבריו האחרונים... העתיד אני בורח ממך... מצבת קבר יפה... תחתיה קברו את הממציא. ליד המשקפת בית קברות ובהמשכו שטח נוסף מקום לקבור בו מתאכזבים נוספים. למה התאבד הממציא למה התאבדו רבים מלקוחותיו? "כי אין שום עצה ותחבולה" אם אפשר לדעת את העתיד, אזי אי אפשר להמלט ממנו. במונחים של גדולים "ידיעת העתיד פירושה אובדן החופש, אפילו החופש להתאבד, שהרי הכול ידוע מראש. ידיעת העתיד, קרויה בשפת הפילוסופיה של ההיסטוריה "דטרמיניזם". כאן צריך להזכיר שרבים וטובים האמינו וחלקם מאמינים בדטרמיניזם. לא תמיד במלואו כל למשל קרל מרכס שלפי טענתו הפך את ההיסטוריה למדע – וזה מושך לכוון הדטרמיניזם, דגל באידיאולוגיה – כלומר ברצון לתקן את העולם ובמניפסט הקומוניסטי הוא מזמין את הפועלים המדוכאים לנתק כבליהם. מכאן שיש חופש לבני האדם לקחת את גורלם בידם. גם הדת חוטאת בדטרמיניזם אבל רק כמעט כמו שתראו בהמשך. עד חורבן בית המקדש היו לנו נביאים. מה דומה יותר לידיעת העתיד מאשר הנבואה, אבל הנביאים לא אמרו "כך" הם אמרו "אם". ישעיהו בפרק א מתחיל בנבואת החורבן, אבל כבר בהמשך הפרק נותן הזדמנות "רחצו הזכו הסירו רוע מעליכם...". בספר יונה, חזרה בתשובה מעבירה את רוע הגזירה. מותר ואפשר להמלט מן הנבואה, אם כי הנביא יונה, נעלב כאשר האל דעתו שינה והאל שהרגיש בכך אמר לו: "היטב חרה..." מה אומרת על כך הגמרא?

במסכת עבודה זרה (עבודה זרה ה א) אומר ריש לקיש: מלמד שהראה לו הקב"ה לאדם הראשון, דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור ופרנסיו. כיון שהגיע לדורו של רבי עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו. זו ידיעת העתיד דטרמיניזם כהלכתו, אבל בהמשך הדיון מסתעף ומסתבך. בתחילתו אמר ריש לקיש: בואו ונחזיק טובה לאבותינו שאלמלא הן לא חטאו (בעגל) אנו לא באנו לעולם. הגד זה מנומק בטענות וטענות שכנגד שעיקרן הולך כך: לאחר מעמד הר סיני היינו כמלאכים ומלאכים לא

מתים ולא מולידים. בגלל מעשה העגל חזרנו להיות בני תמותה ואלה מולידים ושואלים: האם לומר שאם לא היו חוטאים לא היו מתים? והרי כתובה בתורה פרשת יבמות שבה מת האח, אחיו החי _____ את אשת המת ומוליד ממנה בן לזכר המת ופרשת נחלות המדברת על הורשה לדורות הבאים איך זה מתיישב עם הטענה שלאחר מעמד הר סיני ולפני חטא העגל היינו כמלאכים לא מתים ולא מולידים ומשיבים: פרשת יבמות ופרשת נחלות – על תנאי. אם יחטאו וימותו יחולו דינים אלה אם לא לא. ואמר רבי שמעון בן לקיש מאי ככתוב: ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי? מלמד שהתנה הקב"ה עם משעה בראשית ואמר: אם מקבלין ישראל את התורה מוטב, אם לא אחזיר אתכם לתוהו ובבוהו. רק לפני שבוע עמד והסביר בטלויזיה פיזיקאי, מועמד לפרס נובל, שלעתיד יכולה להיות השפעה על העבר. האם זה הסיפור כאן? גם אם לא נלך בגדולות ונסתפק בהתניה פשוטה כמו בפרשות יבמות ונחלות נמצא גישה מעניינת להתמודדות עם הדטרמיניזם והחופש. גישה לפיה הכול צפוי, אבל במשפטי תנאי. אם יחטאו יהיו בני תמותה ויולידו ילדים, ואם לא יהיו כמלאכים. אם מקבלין את התורה מוטב אם לא יוחזרו להולך במבוך כל צומת מפתיעה ומחייבת בחירה, למתכנן את המבוך אין בצמתים הפתעות. הוא יודען כולן. למבוך יכולות להיות שתי גירסאות: מבוך בעל פתח יציאה אחד או מבוך בעל פתחים רבים. מבוך בעל פתח יציאה אחד משמעותו הכול צפוי – לאלוהים, לאדם הרשות כאילו נתונה. מבוך בעל פתחי יציאה רבים זה כמו החיים. הכול צפוי – לאלוהים, לאדם הרשות נתונה. וביידיש אומרים: "מענטש טראכט אנד גוד לאכט" ויכולה להיות עוד גישה אשר כדי להמחיש אותה אזדקק למשלים מתחום הפיזיקה ו/או הכלכלה. את חוקי הפיזיקה המתארים התנהגות גזים בתנאי לחץ וחום אפשר לתאר כך: אם כל מולקולה ומולקולה מתנהגת על פי המקרה אזי התנהגות כולם ביחד מקיימת את חוק בویل מריוט ג' לוסק, ובכלכלה לפי אדם סמית מייסדה, אם כל אחד מן הפועלים בשוק, יפעל לטובת עצמו התוצאה תהיה חוקי הכלכלה והם פועלים לטובת החברה.

נחזור למקום ממנו התחלנו. למה הגמרא אומרת או או, או שיש חיים אחרי המוות או שאפשר לדעת את העתיד?

יוקי אומר: בעולם הבא הכללים משתנים ולכן שם אי אפשר לדעת את העתיד, אבל לא על העתיד הזה מדובר. מדובר על העתיד בעולם הזה. האם יהיו ליהודים ילדים, האם יצאו לגלות ארבע מאות שנה, כמו שמנבאת ברית בין הבתרים העתיד הוא העולם הזה.

נדמה לי שאני יודע את התשובה. העולם הבא בא למלא צורך, לתת תשובה לשאלה של ירמיהו: "מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בוגדי בגד?" וגם לענות על הרהורי הכפירה של אלישע בן אבויה שראה אדם המטפס על דקל, לוקח את האם ומשאיר את הבנים – שזה לפי ההוראות ואחר לוקח אם על הבנים – שזה בניגוד להוראות. הראשון נפל ומת השני חזר לביתו ובישל מרק עוף. את התשובה נתן רבי עקיבא – החשבון יתאזן בעולם הבא. החשבון הזה נכון אם אכן החופש בידינו לבחור. אפשר לדעת את העתיד כלומר אין חופש לבחור, אזי אין אחריות בלי אחריות, אין חטא ואם אין חטא אין חשבון ובלי חשבון, על מה החשבון יתאזן?